

Kocsis Károly

**A Kárpát-medence változó etnikai arculata
(1989–2002)**

**Changing Ethnic Patterns in the Carpatho–Pannonian Region
(1989–2002)**

The unprecedented economic, social, and political changes of the years following 1989 have brought about discernable changes in the former Socialist countries of the Carpatho–Pannonian Region: the natural decrease of the population increased spatial mobility and enhanced the process of losing of ethnic identity. This, in turn, resulted in a considerable ethnic transformation in the Carpatho–Pannonian Region, the population of which saw a decrease of population by 700.000 in the examined period. Among the ethnic changes, the most striking ones involved the accelerated decrease and assimilation of national minorities, the dynamic headway by the Roma population, and the increasing numbers and proportion of the population without emotional attachment. The study draws on the nationality data of censuses carried out in eight countries of the region between 1991 and 2001 to outline the statistical changes of national identity, the demographic ratios between majority and minority, the ethnic structure of the whole of the region, the current ethnic configuration of Hungarians and the Roma population, and its changes in the recent past.

A Kárpát-medence hajdani szocialista országaiban az 1989 utáni közel másfél évtizedben lezajlott korszakos jelentőségű gazdasági, társadalmi és politikai változások következtében a népesség természetes fogyása, megnövekedett térbeli mobilitása, fokozódó „elnemzetlenedése”¹ következtében számottevő etnikai átrétegződés volt megfigyelhető. A vizsgált időszakban több mint 700 ezer lélekkel csökkent népességszámú Kárpát-medencében a nemzeti kisebbségek felgyorsult fogyása, beolvadása, a cigányság lendületes térnyerése és a nemzeti kötődés nélküli népesség számának, arányának kirobbanó mértékű növekedése számított különösen feltűnő etnikai változásnak.

Az alábbiakban a Kárpát-medence etnikai térszerkezetének változását a régió nyolc országa utóbbi két népszámlálásának² segítségével kíséreljük meg felvázolni. Kutatásunk alapjául elsősorban a népszámlálásoknak a *nemzetiségi* (nemzeti, etnikai hovatartozási) adatai³ szolgáltak, mert az érintett országok (Ausztriát kivéve) legrészletesebb területi

¹ A népszámlálások nemzetiségi (nemzeti, etnikai kötődési) kérdéseire nem válaszoló, ismeretlen, értékelhetetlen választ adó népességet a továbbiakban „elnemzetlenedett” lakosságnak, a népszámlálási statisztikákban is rögzített jelenséget leegyszerűsítve „elnemzetlenedésnek” nevezzük.

² A vizsgált népszámlálások időpontjai: Magyarország 1990, 2001, Szlovákia 1991, 2001, Ukrajna 1989, 2001, Románia 1992, 2002, Szerbia 1991, 2002, Horvátország 1991, 2001, Szlovénia 1991, 2002, Ausztria 1991, 2001.

³ A nemzetiségi hovatartozást tudakoló kategória megnevezése: Magyarországon „nemzetiség”, Szlovákiában „národnost”, Ukrajnában „nacionalnoszty” (1989), „etnicsne pohodzennija” (2001), Romániában „naționalitate” (1992), „etnie” (2002), Szerbiában „nacionalna, etnicska pripadnoszty”, Horvátországban „narodnost”, Szlovéniában „narodnost” (1991), „narodni pripadnost” (2002), Ausztriában

bontásban ezeket tették közzé. Ausztriában a népesség etnikai rétegződésére csupán – az osztrák statisztikákban fél évszázada hagyományosnak számító – „köznyelvi” (Umgangssprache) adatok révén lehet következtetni. A többi, volt szocialista országban az ilyen jellegű tájékozódást még a nagy történelmi múltra visszatekintő, kisebb publicitást élvező *anyanyelvi* adatok is segítik. A szórványhelyzetben élő, fokozatosan asszimilálódó nemzeti kisebbségek „tényleges” lélekszámának megragadása érdekében – Európában egyedülálló módon – Magyarországon szakértői javaslatra bevezették a „nemzetiségi kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődést” és a „családi, baráti közösségekben használt nyelvet” tudakoló kérdést is.

Az 1991 és 2001 körüli népszámlálások adatainak kiértékelésével, összehasonlításával kapcsolatban komoly problémát jelent a nemzetiségi kérdésekre adandó válaszok jellegének és a válaszadási lehetőségek számának eltérése. Az „elnemzetlenedés” mértékének megítélésénél figyelembe kell vennünk, hogy erre a kérdésre a válaszadás Ukrajnában, Romániában, Ausztriában és 1990-ben Magyarországon is kötelező volt. Az 1991 körüli népszámlálás időpontjában a nemzetiségi kérdésre – Ausztriát kivéve⁴ – az adott országokban csupán egyetlen választ engedélyeztek. A legutóbbi népszámlálás időpontjában is hasonló volt a helyzet annyi eltéréssel, hogy Magyarországon ekkor már három nemzetiségi kötődés is megadható volt. Ez utóbbi lehetőség hazánkban természetesen a magát kisebbségi etnikai kötődéssel (is) rendelkezőnek nevező népesség lélekszámának tetemes mértékű növekedését eredményezte. A nemzetiségi összetétel kutatásánál fontos szempontnak számít, hogy *milyen* (állandó, lakó-, jelenlevő stb.) *népességre vonatkozólag* teszik közzé. A legutóbbi népszámlálás esetében a régió országainak többsége e tekintetben a *lakónépességet* vette figyelembe. A horvát Állami Statisztikai Hivatal (DZS) a 2001-es népszámlálás etnikai adatait azonban a jugoszláv statisztikai hagyományoknak megfelelően és nemzetpolitikai okok miatt az *állandó népességre* vonatkozólag publikálta.⁵ Az említett népszámlálás-technikai változások, problémák következtében egyes országokban a vizsgált nemzetiségi adatok összehasonlítása csak fenntartásokkal és nagy körültekintéssel lehetséges.

Nemzeti öntudat a statisztika tükrében

A vizsgált időszakban a Kárpát-medence hozzávetőleg 30 milliós népességén belül az aránya, akik nem nyilatkoztak nemzetiségi hovatartozásukról, nem adtak értékelhető választ erre a kérdésre, illetve ismeretlen etnikai kötődéssel rendelkeztek, 1,2%-ról 2,8%-ra, lélekszámuk 369 ezerrel 828 ezerre nőtt. A „nemzetvesztés”, „elnemzetlenedés” megnö-

⁴ Az osztrák népszámlálások lehetővé teszik a „köznyelvi” megnevezésénél a kettős (pl. német-magyar, német-horvát) kötődés feltüntetését is.

⁵ Ennek köszönhető, hogy az 1991-es szerb ostrom során lerombolt, a horvát honvédelem szimbólumának számító, hivatalosan 31 670 állandó lakossal, valójában csupán 20 301 lakónépességgel rendelkező Vukovár papíron 2001-ben 57,4%-ban horvát többségűnek, míg a kényszerűsügből távollévő, több mint tízezer horvátot leszámítva (a lakónépességet figyelembe véve) valójában 51,3%-ban szerbek lakta városnak számított. Ez időpontban főként az 1991-es háborúval összefüggésben a horvátországi 4 437 460 állandó lakos közül csupán 4 020 025 tartózkodott állandó lakóhelyén. A 406 340 (9,2%) – jórészt tanulás, munkavállalás miatt vagy háborús kitelepítettként – távollévő közül 180 ezer az országban, 226 ezer külföldön tartózkodott (www.dzs.hr).

vekedésének háttérében elsősorban az áll, hogy Magyarország területén a 2001-es népszámlálás időpontjában a számlálóbiztosok fokozott mértékben hívták fel a lakosság figyelmét arra, hogy az etnikai, vallási kérdésekre történő válasz ezúttal már nem kötelező,⁶ és ennek eredményeként Magyarországon több mint 570 ezren (5,6%) nem vették a fáradságot, hogy nemzetiségükről nyilatkozzanak (*1. táblázat*). Ezzel ellentétes folyamat, a nemzeti öntudat megerősödése volt megfigyelhető a délszláv háborúban érintett országok területén. Horvátországban az ún. „jugoszláv” etnikai kategória megszüntetése, az etnikai, vallási hovatartozás nyílt megvallásával kapcsolatos társadalmi elvárások miatt a nemzetiségi kötődéssel nem rendelkezők aránya tetemesen lecsökkent (az ország pannon, közép-európai részein 5,1%-ról 1,9%-ra). A szerb statisztika ugyan továbbra is felkínálta a „jugoszláv” etnikai identitás lehetőségét, de a közhangulat, a korábban „eljugoszlávosodott” népesség eredeti etnikai kötődésének megerősödése miatt az említett társadalmi réteg aránya a Vajdaságban 9,8%-ról 6,8%-ra csökkent. A nemzetiségi kötelékek lazulásának mértéke a részletes területi képet tekintve meglehetősen eltérő. Ez a folyamat különösen a régió vegyes etnikumú és leginkább urbanizált, a globalizáció által leginkább megérintett területein látványos (Magyarországon Budapesten és agglomerációjában, a vidéki nagyvárosokban, Baranya néhány vegyes etnikumú területén, a Vajdaságban az etnikailag legtarkább népesség-összetételű Szabadka, Zombor és Újvidék környékén). Erdély, Kárpátalja és az Őrvidék területén ugyanakkor szinte mindenki nyilatkozott nemzetiségi hovatartozásáról. Az „*elnemzetlenedés*” mértékének eltérései nagyfokú megegyezést mutatnak az „*elvilágiasodás*val”.⁷ A vallási (csakúgy, mint a nemzeti) kötődés nélküliek aránya különösen magas Magyarországon (25,4%), Szlovákiában (15,9%), a Muravidéken (14,5%) és a Vajdaságban (7,7%). Ez az arány ugyanakkor az etnikai, vallási értékekhez kimagaslóan ragaszkodó erdélyiek és őrvidékiek esetében még az 1%-ot sem éri el.

Népesedési, etnikai összkép

A Kárpát-medence területén élő népesség száma 1991 és 2001 között – az általánossá vált természetes fogyás és a gazdasági, illetve háborús okokra visszavezethető migrációs veszteség miatt – 30,2 millióról 29,4 millióra (2,4%-kal) csökkent (*2. táblázat*). A természetes és mechanikus népmozgalmi okok eltérő mértékben befolyásolták a régió népeseződését. Annak eredményeként, hogy az élveszületések számát a halálozásoké viszonylag későn (csupán 1999-ben és 2001-ben) haladta meg, *Kárpátalján és Szlovákiában* a népesség száma a vizsgált időszakban még 0,2%-kal, ill. 2%-kal nőtt. Az *Őrvidék és a Vajdaság* esetében is figyelemre méltó (2,5%, ill. 0,9%-os) népességnövekedés azonban már a jelentős *bevándorlási többlet*nek (pl. a Vajdaságba telepített harmadmilliónyi szerb menekültnek) volt köszönhető. *Magyarország* esetében a népességvesztés szerényebb értéke (–1,3%) a 2002-ben már –3,5%-es *természetes fogyást* némileg ellensúlyozó ván-

⁶ Magyarországon a válaszadás önkéntessége a statisztikáról szóló 1993. évi XLVI., az adatvédelemről szóló 1992. évi LXIII. és a nemzeti, etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvénynek volt elsősorban köszönhető. (2001. évi népszámlálás, 4. Nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai, KSH, Budapest, 2002, 9. p.)

⁷ A szövegben leegyszerűsítve „elvilágiasodott” népességnek nevezzük azokat, akik a népszámlálás idején magukat ateistának, nem vallásosnak nevezték, nem válaszoltak a vallási, felekezeti kérdésre, illetve ismeretlen volt vallási kötődésük.

dorlási nyereség számlájára írható. Erdélyben a cigányság magas természetes szaporodása, Horvátország pannon területén a boszniai horvát menekültek tömeges betelepítése ellenére 6,4%-kal, ill. 6,1%-kal csökkent a népesség száma. A súlyos demográfiai veszteség hátterében Erdélynél főként az 1992 óta megfigyelt szakadatlan természetes fogyás, a németek felének és a románok százezeinek kivándorlása, Pannon-Horvátországnál negyedmilliónyi szerb elmenekülése, a háborús veszteségek és az 1998 óta állandósult természetes fogyás áll.

Az elmondottakkal összefüggésben az egy milliónál népesebb etnikumok közül csupán a horvátok (5,3%), ukránok (3,7%) és szlovákok (2%) lélekszáma gyarapodott. A népesség közel 2/3-át jelentő magyarok, románok és szerbek viszont nem tudták 1991 környéki népességszámukat megőrizni (–8,9%, –5,2%, ill. 4%-os veszteség) (2., 3. táblázat). A kisebb etnikumok (pl. németek, csehek, oroszok, bosnyákok) lélekszámát az 1991–2001 közötti periódusban főként az anyaországaik felé mutató, jelentős kivándorlásuk tizedelte meg. A 2001 körüli népszámlálások időpontjában a Kárpát-medence legjelentősebb etnikumainak a magyarok (11,7 millió, 39,7%), románok (5,5 millió, 18,5%), szlovákok (4,7 millió, 16%), horvátok (2,8 millió, 9,6%), szerbek (1,5 millió, 5,1%), ukránok, ruszinok (1,1 millió, 3,8%) és cigányok (0,6 millió, 2%) számítottak. Az 1941–2001 közötti periódusra jellemző etnikai folyamatok legnagyobb nyertesének a cigányok, szlovákok, ukránok-ruszinok és (az elmúlt évtizedben megfigyelt veszteségeik ellenére) a románok számítanak. Ez idő alatt a Kárpát-medencében magukat németnek vallók száma csaknem ötödére, a magyaroké 4,2%-kal csökkent. Az elmúlt hat évtizedes időszakban a magyarok és németek össznépességen belüli együttes aránya – súlyos népmozgalmi veszteségeik miatt – 56,7%-ról 41%-ra zuhant.

Államalkotó nemzetek, nemzeti és etnikai kisebbségek

A Kárpát-medence területén az elmúlt évtizedben az államalkotó (többségi) nemzetek együttes aránya 84% körül stabilizálódott, mely nagyfokú térbeli eltérések átlagaként értékelhető (4. táblázat). A magyarországi magyarok arányának rendkívüli mértékű visszaesését (97,8%-ról 91,2%-ra) elsősorban a vajdasági szerbek és a horvátországi horvátok nagymértékű térnyerése ellensúlyozta. Az események hátterében főként az anyaországi magyarok nagyarányú elnemzetlenedése, a szerb–horvát háború anyaországok felé irányuló (szerb és horvát) menekülthullámai álltak.

Míg 1941-ben a régió népességének negyede számított a nemzeti kisebbségek tagjának, addig egy évtizeddel ezelőtt már csak minden 7., napjainkban pedig legfeljebb minden 9. lakos tartozik közéjük. A (csaknem 2/3 részben magyar nemzetiségű) nemzeti kisebbségek aránya 1991–2001 között a Kárpát-medence nagy részén – a többnyire az anyaországokat célba vevő elvándorlás, a statisztikákban rögzített nemzetváltás és az elöregedtségükkel összefüggő természetes fogyásuk miatt – csökkent. Kivételesen csupán két esetben nőtt a nemzeti kisebbségek %-os aránya – a népszámlálási statisztikákban a többes etnikai kötődés lehetővé tétele (Magyarország), illetve a nagyarányú bevándorlás miatt (Örvidék-Ausztria).⁸ A vizsgált terület legnagyobb etnikumai közül a románoknak és a szlovákoknak csupán elenyésző része (1,3%, ill. 2,2%) él kisebbségi sorban, míg az őshonos kárpátiai magyarságnak még mindig több mint ötöde lakik a magyar ál-

⁸ Az Örvidék (Ausztria) esetében – a hivatalos politikai státusuktól függetlenül – a „nemzeti kisebbségi” kategóriába soroltunk mindazon, köznyelvről (Umgangssprache) nyilatkozott lakost, aki nem a német többség vagy a cigány etnikai kisebbség nyelvét adta meg sajátjaként.

lam jelenlegi határain túl (5. táblázat). Az anyaországgal nem rendelkező *etnikai kisebbség*, a *cigányság* (romák) *aránya* viszont alig csillapodó természetes szaporodásuk és növekvő nemzetiségi öntudatuk miatt – a népszámlálások önbevalláson alapuló adatai szerint 2001-ben – *2%-ra nőtt*.

A régió magyar és cigány népessége

Az alábbiakban arra való tekintettel, hogy a Kárpát-medencében számos bel- és külpolitikai konfliktus forrásául szolgáló nemzeti- és etnikai kisebbségek közül a magyarok és cigányok lélekszáma kimagaslóan a legnagyobb, így jelenlegi demográfiai helyzetüket, etnikai térszerkezetüket, illetve annak közelmúltbeli változását külön is megkíséreljük felvázolni.

Magyarok. Földünk magyarjainak száma az 1980 körül becsült 15 millióról, 1990-ben 14 millióra, napjainkban *13 millióra* csökkent. Ebből a 2001–2002-es népszámlálások időpontjában a *Kárpát-medencében 11,7 millió magyar nemzetiségűt és 12 millió magyar anyanyelvűt* írtak össze. Nagyarányú (–8,9%-os) csökkenésük az elmúlt évtizedben elsősorban őshonos településterületükön, azon belül főként a volt jugoszláv tagköztársaságok és a tágan értelmezett Erdély területén (–30 és –12% között) következett be (6. táblázat). A tetemes demográfiai veszteség eredményeként a magukat magyar nemzetiségűnek vallók aránya a Kárpát-medence össznépeességén belül 1991 és 2001 között 42,5%-ról 39,7%-ra mérséklődött. A magyarok fogyása természetesen a kisebbségben élők esetében (–10,9%) volt a nagyobb mértékű, ellentétben az anyaországiakéval (–8,3%). Magyarországi magyarok lélekszám-csökkenésének a természetes fogyásnál (1991–2001: –3,56%) is nagyobb mértéke annak volt köszönhető, hogy 570 ezer (feltehetően magyar származású, a népesség 5,6%-a) nem nyilatkozott nemzetiségéről. Ennek alapján kijelenthető, hogy a *nemzeti öntudat* a kárpát-medencei magyarok körében a *magyarországiak esetében a leggyengébb*, Erdélyben és Kárpátalján a legerősebb, ahol a magyarok településterületén 1% alatti az etnikai hovatartozásáról nem nyilatkozók aránya.

A magukat *magyar nemzetiségűnek* vallók közül *9,3 millióan Magyarország, 1,4 millióan Erdély, 520 ezren Szlovákia, 290 ezren a Vajdaság, 151 ezren Kárpátalja, 15 ezren Horvátország pannon területeinek* lakói. A Vajdaságot és Horvátországot kivéve a magyar anyanyelvűek száma mindegyik makrorégióban meghaladja a magyar nemzetiségűekét. Leginkább a szlovéniai Muravidéken (+20,6%-kal) és Szlovákiában (+10,1%-kal). A Kárpát-medence déli területein (pl. Dél-Bánság, Szerémség, Szlavónia), ahol a magyarok szórványokban, nyelvszigetekben küzdenek egyre reménytelenebbül fennmaradásukért a magyar nemzetiségűeknek csupán 19–25%-a tekinti a magyart anyanyelvének. E tekintetben különösen súlyos a helyzet a szlavóniai Belovár-Bilogora megyében, ahol a magyaroknak már 3/4-e vallja anyanyelvének a horvátot. Hozzávetőleg ugyanezek a területeken, illetve a szlovéniai Muravidéken, az ausztriai Őrvidék déli részén és Budapesten fogyott legnagyobb mértékben (20–40%-kal) 1991–2001 között a magyar nemzetiségűek száma. Ugyanakkor ÉK-en (Ugocsában, Beregben, Szabolcs közép-ső részén), Budapest agglomerációjában, az Őrvidék északi részén, Bécs és Bécsújhely környékén számottevően gyarapodott a magyarok lélekszáma. A magyar többségű etnikai terület az elmúlt évtizedben 30 településsel zsugorodott, melyek közül 23 (köztük olyan fontos hajdani járási székhelyek, mint Szepsi és Torna) a magyar–szlovák nyelvhatár Duna és Hernád közötti szakaszára jutott. A helybeli magyaroknak a románokénál nagyobb mértékű fogyása miatt az 1990-es évek végén, alapítása óta először vált román többségűvé a jelenleg 150 ezer lakosú székely főváros, Marosvásárhely is. A szerb menekültek betelepí-

tése és a magyarok lélekszámának rohamos fogyása miatt 2002-re olyan fontos bácskai településeken is kisebbségbe szorultak a magyarok, mint Temerin és Bajmok. Az említett magyar etnikai térszerkezeti veszteségeket néhány magyarországi német, horvát, szlovák, romániai szatmári sváb⁹ és kárpátaljai ugocsai falu magyar többségűvé válása nem tudta ellensúlyozni.

A magyarok lélekszámával kapcsolatban a fentiekben tényszerűen ismertetett, a mellékelt táblázatokban tükröződő nyers statisztikai adatok és demográfiai változások háttérben megbúvó objektív (természetes és mechanikus népmozgalom) és szubjektív tényezők (pl. a nemzeti öntudat szintje, ereje, azt meghatározó külső faktorok, asszimiláció, nemzetváltás, népszámlálás-technikai problémák) ismertetésére e helyen csupán rendkívül vázlatosan nyílik mód.

A természetes népmozgalom területi különbségei¹⁰ magyar viszonylatban közel évszázados gyökerekkel rendelkeznek. Az elmúlt évtized(ek)ben megváltozott életvitel, fokozódó elszegényedés, létbizonytalanság, megingó házasságok, tömeges válások, az időben kitolódó gyermekvállalás és a drasztikusan csökkenő gyermekszámú családmodell miatt a magyarlakta vidékek közül ma¹¹ már csak a Székelyföld esetében beszélhetünk természetes szaporodásról. A közelmúltban haladta meg a halálozások száma az élveszületéseket a Csallóközben és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. A természetes fogyás az elmúlt dekádban legnagyobb mértékben a délvidéki magyarokat tizedelte, és tényleges fogyásuk egyik leglényegesebb okozójává vált.¹² A mechanikus népmozgalom esetében a gazdasági indíttatású vándorlások leginkább az északkeleti, keleti (kárpátaljai, tiszántúli, erdélyi) magyaroknak, míg a politikai indíttatásúak¹³ főként a szerbiai és horvátországi magyaroknak okoztak súlyos veszteségeket. A történelmileg kialakult, nyugatról kelet felé mu-

⁹ A 20. századra már túlnyomórészt elmagyarosodott szatmári (Nagykároly környéki) svábok 1992-ben a németországi kivándorlás lázában hirtelen tömegesen vallották magukat német nemzetiségűnek. Az országoshoz képest kisebb mértékű kivándorlásuk után a helyben maradt többsége visszatért a magyar anyanyelvüknek megfelelő magyar nemzetiségi kategóriába. (A szatmár megyei német nemzetiségűek száma: 1977-ben 6395, 1992-ben 14 351, 2002-ben 6380.) Ennek köszönhetően néhány szatmári település ma ismét magyar többségűnek számít.

¹⁰ Itt elsősorban a korán megindult egykézés, rohamosan csökkenő natalitás miatt elöregedő magyar Délvidék és a magas vitalitású magyar Északkelet, ill. Kelet (Székelyföld) demográfiai szembenállására gondolunk.

¹¹ 2000-ben a természetes szaporodás Kovászna megyében 1,2%-ot, Hargitában 0,01%-ot ért el. Ugyanekkor Erdély népességének természetes fogyása -1,3%, egész Romániáé -0,9% volt.

¹² A természetes fogyás 2000-ben a vajdasági és muravidéki magyarlakta területeken -10-11%-es érték körül mozgott, mely a legkedvezőtlenebb azonos hazai (fővárosi, Békés és Csongrád megyei) mutatók (-5,2 - -4,8%) dupláját képezte.

¹³ A politikai indíttatású migrációk közül elsősorban a délvidéki magyarok (főként hadköteles korú, szerbiai magyar férfiak) tömegeinek az 1991-1995 közötti szerb-horvát háború és az 1999-es szerbiai események (pl. Koszovó, NATO bombázások) miatti elmenekülését kell kiemelnünk.

¹⁴ Ezt a nyugat-keleti jövedelmi lejtőt jól szemléltetik az egy főre jutó nemzeti jövedelem kárpát-medencei eltérései is (GDP/fő, 2000-ben, USA dollárban): Ausztria 23 940, Szlovénia 9760, Magyarország 4830, Horvátország 4550, Szlovákia 3760, Románia 1720, Szerbia-Montenegró 930, Ukrajna 720.

tató, egyre meredekebb *jövedelmi, gazdasági-fejlettségi lejtőn*¹⁴ magyarok tíz- és százazei kíséreltek meg felkapaszkodni nem csupán ukrán, román–magyar, osztrák, hanem magyar–osztrák viszonylatban is. Az ilyen jellegű migrációknak köszönhetően nőtt kimagaslóan a magyarok száma Bécs és Bécsújhely környékén, az ausztriai Örvidék északi részén, illetve Budapest agglomerációjában.¹⁵

Azt a statisztikai tény, hogy egy időpontban mennyien vallják magukat magyarnak, számos, ún. szubjektív tényező is befolyásolhatja. Ezek közül kiemelkedik az *adott államnak és az anyaországnak a magyar kisebbséggel* (és a magyar nemzet egészével) *kapcsolatos politikája* is. A *magyar településterület földrajzi jellege* (pl. tömb, nyelvsziget, szóróvány), az *interetnikus kontaktusok* (főként a kisebbségek beolvadását felgyorsító *vegyes házasságok*) mértéke szintén a *természetes asszimilációt*, majd a statisztikában is megnyilvánuló *nemzetváltást* befolyásolhatja.¹⁶ Ezek a tényezők természetesen a magyar kisebbségek egészét érinthetik, de lélekszámukat az elmúlt évtizedben leginkább a szlavóniai, muravidéki, a felső-őrségi és szlovákiai (főként nagyvárosi és nyelvhatár menti) magyarok esetében apasztották. A magyarságnak az adott országban megfigyelhető presztízse és a társadalmi közhangulat jelentős hatást gyakorol a *magyar anyanyelvű cigányság identitására*, a roma, magyar, illetve az államalkotó etnikum közötti „nemzet(iség)választására”. Az 1990-es években a kevésbé magyarbarát, mečiari-politika miatt a *szlovákiai nőgrádi, gömöri magyar-cigányok* ezrei „pártoltak” el a magyar nemzetiségűektől, és vallották magukat inkább romának, mint (korábban) magyarnak.¹⁷ Ezzel szemben, a rendszerváltás után a – túlnyomórészt magyar anyanyelvű – *kárpátaljai cigányság* körében ismét vonzóvá vált a gazdaságilag egyre fejlettebb anyaországgal rendelkező magyarság és ennek eredményeként főként Munkácson és környékén tetemesen nőtt a magukat magyar nemzetiségűnek vallók száma. Szintén Kárpátalján lehettünk tanúi annak, hogy nemzetpolitikai, népszámlálás-technikai okok megváltozása miatt az *ugocsai görög katolikus* (emiatt korábban ukránként nyilvántartott) *magyar anyanyelvűek* immár szabadon vallhatták magukat magyar nemzetiségűnek, mely a Nagyszőlősi járásban a magyarok 10,8%-os gyarapodását eredményezte 1989–2001 között.

Cigányok (Romák). Földünk cigány népességének harmada¹⁸ a Kárpát-medence lakója, ahol a legutóbbi népszámlálások adatai szerint 579 ezren (2%) vallották magukat *cigány*

¹⁵ A fővárosi agglomerációban a népesség (természetesen túlnyomórészt a magyar nemzetiségűek) számának növekedése főként a Budapestről kiinduló, az elmúlt másfél évtizedben felgyorsult kiköltözéseknek, a hazai városfejlődés szuburbanizációinak nevezett folyamatának volt köszönhető.

¹⁶ Vö. Gyurgyík L.: Az asszimilációs folyamatok vizsgálata – komplex megközelítésben – a szlovákiai magyarság körében, *Kisebbségkutatás* 12. (2003/1.), 10–43. p., Gyurgyík L.: A szlovákiai magyarság lélekszámcsökkenésének okai, In: Gyurgyík L. – Sebők L. (szerk.) 2003. Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002, Teleki László Alapítvány, Budapest, 46–61. p.

¹⁷ 1991–2001 között Szlovákia magyarlakta déli járásaiiban a roma nemzetiségűek száma 51,5%-kal, az északi, szlovák járásokban – messze elmaradva becslült tényleges országos szaporodási értéküktől (37,8%) – mindössze 10,5%-kal nőtt.

¹⁸ Vö. Kocsis K.: Etnikai-politikai földrajzi adalékok a Kárpát-medencei cigány (roma) kérdés vizsgálatához. In: Reisz T. – Andor M. (szerk.): A cigányság társadalomismere, *Iskolakultúra*, Pécs, 32–49. p.

nemzetiségűnek, 291 ezren (1%) cigány anyanyelvűnek (7. táblázat). Roma nemzetiségűnek legtöbben Erdély (246 ezer), Magyarország (190 ezer) és Szlovákia területén (90 ezer) minősítették magukat. Ennek eredményeként, hogy a cigányok túlnyomórészt a helyi többségi nemzethez (pl. románokhoz, magyarokhoz, szlovákokhoz) tartozónak vallják magukat, ez a népességszám messze elmarad azok számától, akiket a nem cigány környezet (bizonyos antropológiai jegyek, bőrszín, életforma, társadalmi magatartás alapján) cigánynak tekint. Az 1893. évi cigányösszeírás¹⁹ adataiból kiindulva és néhány közelmúltbéli szakértői számításra, felmérésre²⁰ alapozva joggal feltételezhetjük, hogy 2001 körül a cigánynak minősíthetők száma a Kárpát-medencében 2,6 millió fő, akik közül 1,4–1,5 millió erdélyi, 600 ezer magyarországi, 380 ezer szlovákiai lakos. A fenti becslés alapján a cigányság a Kárpát-medence népességének közel 9%-át, a (magyarok, románok, horvátok után) ötödik legnépesebb etnikumát képezi, akiknek lélekszáma Erdélyben valószínűleg már a magyarokét meghaladja. A cigányok etnikai öntudatának, az arra hatást gyakorló interetnikus kapcsolatok és az állam etno-politikájának térbeli eltéréseiről tanúskodik az a tény, hogy a legutóbbi census időpontjában Magyarországon 32%-uk, Kárpátalján 29%-uk, Szlovákiában 24%-uk, Erdélyben 17%-uk vallotta magát roma nemzetiségűnek. Saját nyelvük (nyelveik) csupán 6-8%-uk (Szlovákiában 26,2%-uk) esetében számít anyanyelvnek. Általában a roma nemzetiségi hovatartozást többen vállalják, mint a cigány anyanyelvet. Ez alól csupán a szlovákiai és szlovéniai (muravidéki) cigányok a kivételek, ahol a többségi társadalom szerényebb mértékű etnikai toleranciája miatt kevésbé merik saját nemzetiségüket hivatalosan is felvállalni. A 2001-es magyar népszámlálásnál a romának minősíthetők közül 12,2% beszélt a cigány nyelvet, és 21,5% kötődött a cigány kulturális értékekhez, hagyományokhoz.

A cigányok térbeli koncentrációja leginkább a Kárpát-medence ÉK-i, K-i, nem magashegységi, alföldperemi, dombvidéki területein figyelhető meg (1. ábra). Kelet-Szlovákiában: Gömör, Szepes, Sáros, Dél-Zemplén, Kassa-vidéke; ÉK-Magyarországon: Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Közép-Tisza-vidék; Erdélyben: Szatmár, Bihar, Arad, Temes megyék többnyire alföldi határvidéke és az Erdélyi-medence. A régió egyéb területein a magyar Dunántúl déli részén (Baranya, Somogy megyékben), a Bánság szerbiai részén, Belgrádban, Budapesten és Pozsonyban számottevő a cigányok lélekszáma. Ennek ellenére, hogy kelet-nyugati irányban, illetve a falvak és városok között jelentős mértékű roma migráció zajlott le az elmúlt fél évszázadban, a cigányok legfőbb településterületei ma is azok, mint az 1893-as cigány összeírás idején. A cigányok általában a kevésbé urbanizált, hagyományos rurális területeken, az etnikai-vaslasi tekintetben leginkább vegyes összetételű népesség lakta régiókban élnek, ott ahol korábban legkönnyebben találták meg helyüket a lokális társadalmi munkamegosztásban. Az a 40 falu, ahol a népesség többsége roma nemzetiségűnek vallja magát, szintén ezeken

¹⁹ A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei, Magyar Statisztikai Közlemények IX. Budapest. 1895, 98+86 pp.

²⁰ Kemény I.: *A magyarországi romák*, Budapest, 2000, 128 p., Kertesi G. – Kézdi G.: *A cigány népesség Magyarországon*, Budapest, 1998, 467 p., Mészáros Á.: *A cigányság helyzete, életkörülményei* 1993, Budapest, 1994, 27. p., Podolák, P.: *Národnostné menšiny v Slovenskej republike z hľadiska demografického vývoja*, Martin, 1998, 91. p., Vaňo, B.: *Projection of Roma population in Slovakia until 2025*, Infostat, Demographic Research Centre, Bratislava, 2002, 13. p.

a területeken található (24 az Erdélyi-medencében, 9 Borsodban, Abauj-Tornában, Baranyában, hét Kelet-Szlovákiában).

A Kárpát-medencében a cigány nemzetiségűek száma 1991–2001 között legnagyobb mértékben Észak-Magyarországon, a Budapest-régióban (50–70%-kal), az erdélyi Partiumban (34–39%-kal), a dél-szlovákiai magyarlakta járásokban (51%-kal), Bácskában (57%-kal) és a Muraközben (51%-kal) nőtt, mely elsősorban magas természetes szaporodásuknak, gazdasági okokkal összefüggő odavándorlásuknak és nem utolsósorban az etnikai disszimilációnak köszönhető. Ez utóbbi folyamaton azt kell érteni, hogy a cigányság fokozódó öntudatosodása miatt a korábban magát magyarnak valló, egyébként magyar anyanyelvű cigányok egyre nagyobb tömege legutóbb már cigány nemzetiségűnek vallotta magát (főként Dél-Szlovákia, Észak-Magyarország, a romániai Szatmár, Bihar, Szilágy, Arad megyék magyarlakta területein).

A rendszerváltást, a piaci viszonyok uralkodóvá válását követően, az 1990-es évek elejétől kezdve a cigányok korábbi lassú társadalmi integrálódási folyamata jelentősen, évtizedekkel ezelőtti szintre esett vissza. A privatizálásra került vállalatok az elsők között váltak meg túlnyomórészt képzetlen cigány segédmunkásaiktól, akiknek semmi reményük nem maradt az immár tüzleti alapon szerveződő munkaerőpiacon való érvényesülésre. Egy szűk vállalkozói rétegtől eltekintve, szinte teljes egészében munkanélkülivé vált cigányok korábbi viszonylagos létbiztonsága megszűnt. A romák és a szintén nehéz gazdasági körülmények közé került, türelmét veszített többségi társadalom között sokszor pattanásig nőtt a feszültség, mely számos esetben nemzetközi híri helyi konfliktusokat, leszámolókat is eredményezett. A reményt veszített cigányság sok esetben kelet–nyugati irányú, gazdasági-politikai indítékú, nemzetközi migrációval próbált az elmúlt évtizedben helyzetén javítani, mely sok hajdani szocialista, kibocsátó és a tömeges roma migrációtól megrettent, „nyugati” állam között súlyos nemzetközi konfliktusforrást, a vízumkötelezettség ismételt bevezetését eredményezte.

Kitekintés

A közelmúltbeli demográfiai tendenciák alapján feltételezhető, hogy a *Kárpát-medence népesség-száma* az elkövetkező évtizedekben is *tartósan csökkenni fog*, melyet csak némileg fékez majd az Európai Unióhoz történő csatlakozással járó migrációs nyereség és a cigány népesség még mindig magas természetes szaporodása. A globalizáció hatásaként várható az *elnemzetlenedés* folyamatának *növekedése*, a népesség etnikai identitásának további gyengülése, elsősorban az urbanizált területeken. Az etnikai területi koncentráció, az asszimiláció és a természetes fogyás miatt teljes joggal feltételezhető, hogy a *nemzeti kisebbségek* (így a magyarok) *arányának és lélekszámának csökkenése* fokozódni fog. *Az államalkotó nemzetek* arányának növekedése a délszláv államok és az ukrainai Kárpátalja területén továbbra is folytatódik, ellentétben azon területekkel, ahol a cigányság lélekszáma és (gazdasági vonzereje miatt) az idegen etnikumúak bevándorlásának mértéke dinamikusan fog nőni (pl. Ausztria, Magyarország, Szlovákia). A magas reprodukivitású *roma népesség* lélekszámának jövőbeli változásával kapcsolatban a közelmúltban számos demográfus becslése²¹ látott napvilágot, melynek alapján nem zárható ki, hogy 2050-ben a Kárpát-medencének már 3,6 millió főnyi cigány lakója lesz.

²¹ Hablicsek L. 1999: A roma népesség demográfiai jellemzői, kísérleti előreszámítás 2050-ig, KSH Népeştudományi Kutató Intézete, Budapest, 49. p., Vaňo, B. 2002, *i. m.* 12. p.